

STAN BADAŃ NAD DZIEJAMI ŻYDÓW KRAKOWSKICH. DOKONANIA I PERSPEKTYWY

Historia, kultura i dziedzictwo ludności żydowskiej zamieszkującej Kraków stanowiły i stanowią przedmiot interdyscyplinarnych badań oraz zainteresowań akademików reprezentujących różne dziedziny nauki (judaistykę, historię, historię sztuki, religioznawstwo, kulturoznawstwo, literaturoznawstwo, historię architektury etc.). Rozliczne analizy, publikacje, konferencje, sesje naukowe i popularnonaukowe, poświęcone wielu wątkom dotyczącym tego zagadnienia, nie wyczerpały tematu. Sporo kwestii wciąż jeszcze wymaga opracowania. Co więcej, mimo że początki badań nad historią i kulturą oraz dziedzictwem Żydów krakowskich sięgają drugiej połowy XIX stulecia, nie powstała jeszcze praca syntezująca ich przebieg. Niniejszy artykuł ma na celu wypełnienie tej luki, jednocześnie jednak nie rości sobie praw do wyczerpania tego zagadnienia.

Poniższe rozważania odnoszą się do opracowań dotyczących krakowskich Żydów, przez co rozumie się piśmiennictwo poświęcone żydowskim mieszkańcom trzech miast – Krakowa, Kazimierza i Podgórze. Nie sposób bowiem prezentować wspomnianego tematu, nie mając na uwadze kolejnych etapów zasiedlania przez ludność żydowską Krakowa oraz miast satelitarnych, które z czasem zostały do niego włączone (Kazimierz w 1800 r., a Podgórze w 1915 r.), tworząc jeden spójny organizm miejski. Niemożliwe jest również, by w niniejszym tekście zaprezentować zarówno prace polsko-, jak i obcojęzycznych badaczy. Z tego względu dalsze rozważania skoncentrują się na materiale opracowanym przez badaczy piszących w języku polskim, na najważniejszych – w opinii Autorki – pracach z danego zakresu, obejmujących wydawnictwa zwarte, artykuły z polskich czasopism naukowych oraz dzieł zbiorowych.

Niniejszy artykuł obejmuje zatem dokonania naukowców w ramach interdyscyplinarnych badań nad krakowskimi Żydami oraz zarysowuje perspektywy badawcze.

1. Dokonania

Opierając się na kryterium chronologicznym, przebieg badań nad historią Żydów krakowskich podzielić można na trzy etapy. Na potrzeby niniejszej pracy przyjęto następujący podział:

- etap I – obejmujący okres od schyłku XIX w. do II wojny światowej;
- etap II – przypadający na lata powojenne i zamykający się w połowie lat 80. XX w.;
- etap III – obejmujący czasy współczesne, od schyłku lat 80. XX w. po dzień dzisiejszy.

Pierwsze badania odwołujące się bezpośrednio lub pośrednio do tematu krakowskich Żydów przeprowadzono w drugiej połowie XIX w. Co niezwykle istotne – nie miały one jeszcze *stricte* naukowego, krytyczno-analitycznego charakteru¹. U schyłku XIX w. rozpoczęto badania naukowe. Analizy te prowadzili żydowscy uczeni, wykształceni na najważniejszych uczelniach krajowych i zagranicznych, pionierzy historiografii, autorzy pierwszych syntetycznych ujęć dziejów historii Żydów polskich. Był to zarazem etap, w którym wykorzystywano zarówno źródła proveniencji żydowskiej, jak i nieżydowskiej, gdyż ich badacze wynieśli z domów znajomość języków żydowskich i łączyli ją z umiejętnością pracy na materiale w językach otoczenia (najcenniejsze w tym względzie są studia Majera Bałabana, Mojżesza Schorra, Ignacego Schipera)².

¹ Za autora pierwszego zestawienia o charakterze biobibliograficznym uczonych i rabinów Krakowa uznać należy Jechiela Matitjahu Zunza, który w swej pracy *Ir ha-cedek. Geschichte der Krakauer Rabinat vom Anfange des sechzehnten Jahrhunderts bis die Gegenwart, als Beitrag zur Geschichte der Juden in Polen* (Lemberg 1874) zamieścił wykaz uczonych i rabinów, daty biograficzne, zestawienie dzieł, a nawet prezentację koligacji rodzinnych pozwalających na odtworzenie tablic genealogicznych rodów rabinackich. Praca Zunza została poddana krytyce przez Joela Dembitzera, nauczyciela religii mojżeszowej, w pracy *Miplat ir hacedek*, „Haszachar”, t. VIII (1877), s. 502–530, 539–552. Chaim Natan Dembitzer, brat Joela, kontynuował badania krakowskiego rabinatu w drugim tomie swej pracy *Kelilat jofi*, t. 1, Kraków 1888; t. 2, 1893, w szczególności prezentując koleje życia i twórczość osób żyjących w XVI i XVII w. Temat ten podejmowali także Feiweł H. Wettstein i Chaim Ber Friedberg. Należy przy tym zaznaczyć, że tylko Wettstein i Dembitzerowie mieli związek z gminą krakowską. Wettstein był właścicielem antykwarium przy ul. Szpitalnej, a Dembitzer krakowskim dajanem; Joel Dembitzer, *Haszachar*, t. VIII (1877), s. 502–530. Rozprawa Joela Dembitzera z lat 1897–1898 pt. *Luchot zikaron. Epitaphien von Grabsteinen des israelitischen Friedhofes zu Krakau nebst biographischen Skizzen* zawiera biografie rabinów i uczonych krakowskich doby nowożytnej. Uzupełnia ją *Luchot zikaron. Biographien der Rabbiner, Gelehrten und Gemeindevorsteher zu Krakau, vom Anfang des XVI. Jahrhunderts bis auf die Gegenwart nebst Grabinschriften*, opublikowana we Frankfurcie nad Menem w 1904 r.

² Israel M. Biderman, *Mayer Bałaban, Historian of Polish Jewry. His Influence on the Younger Generation of Jewish Historians*, New York 1976; Jakub Goldberg, *Mojżesz Schorr – pionier badań dziejów Żydów polskich*, [w:] Mojżesz Schorr, *Żydzi w Przemysłu do końca XVIII wieku*, Jerozolim 1991, s. 9–22; Natalia Aleksium, *Polish Jewish Historians before 1918. Configuring the Liberal East European Jewish Intelligentsia*, „East European Jewish Affairs” 34 (2004), no 2, s. 41–54.

Etap II, obejmujący okres powojenny, zakończył się w latach 80. XX w. Wówczas marginalizowano tematykę żydowską, czego konsekwencją była ograniczona liczba publikacji z tego zakresu. Opierały się one przede wszystkim na materiałach nieżydowskich. Zdarzało się również, że autorzy odwoływali się do badań podjętych jeszcze w okresie przedwojennym (przykładem takich działań jest praca Romana Grodeckiego nawiązująca do wykładów tego mediewisty prowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 30. XX w.)³. Etap III badań otwierają wydarzenia z lat 80. XX w. – pierwsza konferencja traktująca o ludności żydowskiej w okresie nowożytnym na ziemiach polskich zatytułowana „Autonomia Żydów”, zorganizowana w 1986 r.⁴, uruchomienie na Uniwersytecie Jagiellońskim Międzywydziałowego Zakładu Historii i Kultury Żydów w Polsce, a także opublikowanie w 1988 r. numeru 15 rocznika „Krzysztofory. Zeszyty Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” poświęconego wyłącznie tematyce Krakowa i jego żydowskich mieszkańców⁵. Zmiana ustroju politycznego, upadek cenzury oraz postępujące przemiany społeczne (a co za tym idzie – pragnienie poznania historii pozbawionej „białych plam”) spowodowały, że ostatnie trzydziestolecie zaowocowało wznowieniem, a także niewątpliwą intensyfikacją studiów nad dziejami Żydów w Krakowie, który to proces obserwujemy po dziś dzień.

Badania prowadzone na wszystkich trzech etapach można analizować, przyjmując kryterium tematyczne, obejmujące następujące zagadnienia: dzieje Żydów na przestrzeni wieków, kwestie społeczne, religijne i gospodarcze, zagadnienia oświatowe i kulturalne, urbanistyka i architektura, źródła, wspomnienia.

Taki podział pozwala na wyłonienie niezagospodarowanych pól badawczych, a tym samym nakreślenie perspektywy dalszych prac w zakresie historii, kultury i dziedzictwa krakowskich Żydów. W rezultacie w dalszej części rozważań prowadzona będzie narracja chronologiczno-problemowa.

Pierwsze badania nad dziejami i dziedzictwem krakowskich Żydów podjęto równoległe z badaniami historii polskich Żydów. Artykuły i publikacje naukowe, które pośrednio lub bezpośrednio dotyczyły Żydów krakowskich, wyszły spod piór Klemensa Bąkowskiego⁶, Stanisława Kutrzeby⁷, Ignacego

³ Roman Grodecki, *Polska piastowska*, oprac. J. Wyrozumski, Warszawa 1969, s. 595–702.

⁴ Materiały z konferencji opublikowano w tomie: *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej Szlacheckiej”*. Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce, Uniwersytet Jagielloński, 22–26 IX 1986, red. nauk. Andrzej Link-Lenczowski, Tomasz Polański, Wrocław 1991.

⁵ „Krzysztofory. Zeszyty Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (1988), nr 15.

⁶ Klemens Bąkowski, *Historja miasta Kazimierza pod Krakowem do połowy XVI wieku*, Kraków 1902.

⁷ Stanisław Kutrzeba, *Stanowisko prawne Żydów w Polsce w XV stuleciu*, „Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek Miesięczny do »Gazety Lwowskiej«” (R. XXIX, 1901), nr 11, s. 1007–1018, nr 12, s. 1147–1156.

Schipera⁸ i Mojżesza Schorra⁹. Tematyce żydowskiej poświęcano odczyty i prelekcje w krakowskich stowarzyszeniach, m.in. w Towarzystwie Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. W rezultacie w 1906 r. nakładem Towarzystwa ukazała się monografia Eugeniusza Müllera *Żydzi w Krakowie w drugiej połowie XIV stulecia*¹⁰.

Włączając się we wspomniany nurt, gmina wyznaniowa krakowska rozpoczęła dwutorowe działania. Z jednej strony podjęła starania o scalenie rozproszonych źródeł. Z drugiej zaś gromadzenie materiałów archiwalnych oraz zainteresowanie badaniami poświęconymi krakowskiej wspólnotie żydowskiej skłoniły jej władze do realizacji pomysłu przygotowania pierwszego naukowego opracowania poświęconego krakowskiej i kazimierskiej gminie żydowskiej. Planowano nawet, że wydanie tej pracy uda się połączyć z zakończeniem budowy nowej siedziby gminy, w której miały się mieścić archiwum i muzeum krakowskich judaiców¹¹. Praca, której napisanie powierzono Majerowi Bałabanowi, historykowi rodem ze Lwowa dotychczas badającemu dzieje rodzimej wspólnoty¹², miała mieć pionierski – naukowy i syntetyczny – charakter.

Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1868 ukazały się w 1912 r.¹³ jako pierwszy tom historii krakowskiej i kazimierskiej wspólnoty żydowskiej, obejmujący lata 1304–1655 (kolejny tom, traktujący o dziejach gminy do 1868 r., był w przygotowaniu). Ostatecznie dwutomowe dzieło ukazało się pod nowym tytułem *Historja Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1868* w latach 30. – tom pierwszy w 1931 r., a tom drugi w 1936 r.¹⁴

Tom pierwszy składał się z czterech części obejmujących odpowiednio historię Żydów w Krakowie do 1495 r., dzieje Żydów na Kazimierzu do 1655 r., kwestie ustroju prawnego oraz analizę życia rodzinnego i kulturalnego. Tom drugi obejmował siedem części omawiających dzieje Żydów w drugiej połowie XVII w., kwestie handlu i rzemiosła na przełomie XVII

⁸ Ignacy Schipper, *Studja nad stosunkami gospodarczymi Żydów w Polsce podczas średnio-wieczna*, Lwów 1911.

⁹ Mojżesz Schorr, *Organizacja Żydów w Polsce*, Lwów 1899.

¹⁰ Eugeniusz Müller, *Żydzi w Krakowie w drugiej połowie XIV stulecia*, Kraków 1906.

¹¹ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (dalej: AŻIH), Gmina wyznaniowa żydowska w Krakowie, sygn. Gm. Wyzn. Żyd. Kr 107/770/4–5, 1 września 1910.

¹² Do tego czasu Majer Bałaban opublikował wraz z Mojżeszem Schorrem *Przegląd literatury historii Żydów w Polsce (1889–1903)*, „Kwartalnik Historyczny” 17 (1903), nr 3, s. 475–490, oraz rozprawę doktorską *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku*, Lwów 1906, a także kilka pomniejszych prac: *Lewko Bałaban, burmistrz kahalny lwowski końca 18 wieku. Szkic historyczny*, Lwów 1905; *Życie prywatne Żydów lwowskich na przełomie XVI. i XVII. wieku: studjum historyczne*, Lwów 1905; *Makabeusze: studium historyczne*, Lwów 1905; *Herz Homberg i szkoły józefińskie dla Żydów w Galicyi (1787–1806)*, Lwów 1906.

¹³ Majer Bałaban, *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1868*, t. I: 1304–1655, Kraków 1912.

¹⁴ Tenże, *Historja Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1868*, t. I: 1304–1655, Kraków 1931, t. II: 1656–1868, Kraków 1936.

i XVIII w., ustrój prawny gminy w XVII i XVIII w., ostatni okres wolnej Rzeczypospolitej, kulturę żydowską w drugiej połowie XVII i XVIII w., okupację austriacką, czasy Rzeczypospolitej Krakowskiej, a także ponowne panowanie austriackie.

Praca Bałabana była pierwszą nowoczesną publikacją przygotowaną przez historyka zajmującego się tematyką krakowskiego żydostwa. Do dziś jest ona jedyną monografią poświęconą historii krakowskich Żydów o tak obszernym zakresie tematyczno-chronologicznym. To monumentalne i imponujące pod względem liczby przytoczonych źródeł i sporządzonych przypisów dzieło. Bałaban wykorzystywał niepublikowane materiały proveniencji żydowskiej i nieżydowskiej, spośród których wiele zaginęło w czasie II wojny światowej. Z tego względu, a także z uwagi na pionierski i nowatorski charakter, praca ta zasługuje na najwyższą ocenę. Mimo że współczesnego czytelnika drażni warstwa leksykalna i niekiedy przestarzała forma prowadzenia opisu, a w samej pracy pojawiają się błędy i nieścisłości merytoryczne, to wspomniane dzieło wciąż cieszy się zainteresowaniem czytelników, o czym świadczą wznowienia pojawiające się od lat 80. XX w.¹⁵

Badania prowadzone przez Majera Bałabana uzupełniały prace dyplomowe jego studentów lub analizy prowadzone pod kierownictwem innych akademików. Dziejami krakowskich Żydów zajmowali się: Marek Bosak¹⁶, Teofila Mahler¹⁷, Nechuma Cukier¹⁸, Ezechiel Rosenbaum¹⁹, przy czym ich prace nie doczekały się publikacji lub dopiero teraz wydawane są drukiem²⁰.

W okresie międzywojennym zapoczątkowano również druk przewodników po żydowskich zabytkach Krakowa. Prace te były pierwszymi analizami historyczno-urbanistycznymi żydowskiego Krakowa. Ich autorzy – Majer Bałaban oraz Ozjasz Mahler – opisywali przede wszystkim nieruchomości

¹⁵ Krajowa Agencja Wydawnicza rozpoczęła wydawanie tego tytułu w 1985 r. Do kolejnej edycji doszło w 1991 r. Wznowiono go również w 2014 r. (Wydawnictwo Austeria-Klezmerhojs). Książka ta ukazała się także w Jerozolimie w przekładzie na język hebrajski w 2002 r. nakładem Hotsaat sefarim a. sh. Y.L. Magnes, haUniwersita haIwrit jako *Toldot haJehudim biKrakow uweKazimierz, 1304–1868*.

¹⁶ Marek Bosak, *Struktura gospodarcza Żydów krakowskich w pierwszej połowie wieku XIX*, Warszawa 1934/1935, promotor: Majer Bałaban, AŻIH, sygn. 117/15.

¹⁷ Teofila Mahler, *Walka między ortodoksją a postępowcami w Krakowie w latach 1843–1868 (Komitet Starozakonnych a Wydział dla Spraw Żydowskich)*, Warszawa, promotor: Majer Bałaban, AŻIH, sygn. 117/61.

¹⁸ Nechuma Cukier, *Działalność finansowo-handlowa Żydów krakowskich w XV wieku*, Warszawa 1929, promotor: Stanisław Arnold, AŻIH, sygn. 117/29.

¹⁹ Ezechiel Rosenbaum, *Żydzi krakowscy w XVII i XVIII wieku na podstawie żydowskich ksiąg sądowych*, Warszawa, promotor: Majer Bałaban, AŻIH, sygn. 117/62.

²⁰ Teofila Mahler, *Walka między ortodoksją a postępowcami w Krakowie w latach 1843–1868 (Komitet Starozakonnych a Wydział dla Spraw Żydowskich)*, oprac., wstęp i posłowie Alicja Maślak-Maciejewska, Kraków–Budapeszt 2017.

z terenu Kazimierza (synagogi, cmentarze etc.)²¹, uzupełniając prezentowane zagadnienia materiałem ilustracyjnym.

W okresie powojennym wyniki badań historyczno-urbanistycznych publikowali: Stefan Świszczowski²², Bogusław Krasnowolski²³, Leszek Ludwikowski²⁴, Izabella Rejduch-Samkowa i Jan Samek²⁵. Część ustaleń z tego zakresu wraz dokumentacją architektoniczną poświęconą wybranym obiektom z terenów Kazimierza, sporządzona w latach 80. i 90. XX w. przez Bogusława Bałosa²⁶, Bogusława Krasnowolskiego²⁷, Waldemara Niewalda i Halinę Rojkowską oraz Aldonę Sudacką i Lucynę Sulerzyńską²⁸, a także Tadeusza Żychiewicza²⁹, nie została opublikowana, pozostając wyłącznie w formie maszynopisów.

Intensyfikacja badań poświęconych historii, kulturze i dziedzictwu krakowskich Żydów nastąpiła w latach 80. XX w. Roman Kiełkowski analizował wydarzenia II wojny światowej³⁰, Bożena i Jerzy Wyrozumscy – dzieje osadnictwa żydowskiego oraz rozwój gminy w pierwszej fazie przypadającej

²¹ Majer Bałaban, *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa z 13 rycinami w tekście, z 24 rotograviurami na oddzielnych tablicach, z 2 planami*, Kraków 1935; Ozjasz Mahler, *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa*, Kraków 1936.

²² Stefan Świszczowski, *Miasto żydowskie na Kazimierzu w świetle nowych badań*, „Biuletyn Krakowski” (1960), 2, s. 47–72; tenże, *Założenie i rozwój miasta Kazimierza*, „Biuletyn Krakowski” (1961), 3, s. 34–79; tenże, *Miasto Kazimierz pod Krakowem*, Kraków 1981.

²³ Bogusław Krasnowolski, *Rozwój urbanistyczny i architektoniczny Miasta Żydowskiego na krakowskim Kazimierzu*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (1988), nr 15, s. 84–98; tenże, *Z badań nad architekturą i urbanistyką krakowskiego Kazimierza w okresie późnośredniowiecznym i nowożytnym*, „Rocznik Krakowski” (1989), t. 55, s. 103–111.

²⁴ Leszek Ludwikowski, *Stara Bożnica na Kazimierzu w Krakowie*, Kraków 1981.

²⁵ *Klasyfikacja architektury żydowskiej. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. IV: *Miasto Kraków*, cz. VI: *Kazimierz i Stradom. Judaica: bożnice, budowle publiczne i cmentarze*, red. Irena Rejduch-Samkowa, Jan Samek, Warszawa 1995.

²⁶ Bogusław Bałos, *Sprawozdanie z prac badawczo-poszukiwawczych w bożnicy Kupa*, Pracownia Konserwacji Zabytków S.A., Kraków 1993.

²⁷ Bogusław Krasnowolski (oprac. wraz z zespołem), *Kazimierz ze Stradomem i dawną łką św. Sebastiana. Studium historyczno-urbanistyczne*, PP PKZ, Kraków 1982–1985.

²⁸ Waldemar Niewalda, Halina Rojkowska, *Bożnica Kupa, ul. Warszawera 8–10. Dokumentacja z badań architektonicznych*, Pracownia Konserwacji Zabytków S.A., Kraków 1993; Halina Rojkowska, Aldona Sudacka, *Bożnica Kupa. Dokumentacja historyczna*, Pracownia Konserwacji Zabytków S.A., Kraków 1992; Aldona Sudacka, Lucyna Sulerzyńska, *Synagoga Tempel w Krakowie, ul. Miodowa 24. Dokumentacja historyczno-konserwatorska*, Pracownia Konserwacji Zabytków S.A., Kraków 1993.

²⁹ Tadeusz Żychiewicz, *Kraków–Kazimierz, Bożnica Remuh. Dokumentacja naukowa*, Pracownia Konserwacji Zabytków, 1953.

³⁰ Roman Kiełkowski, *Zlikwidować na miejscu. Z dziejów okupacji hitlerowskiej w Krakowie*, Kraków 1981.

na okres średniowiecza³¹, a Jan M. Małecki³², Janina Bieniarzówna³³, Tomasz Gąsowski³⁴ i Jacek Purchla³⁵ – kwestie społeczno-kulturalne, gospodarcze czy oświatowe. Obecność Żydów w historii miasta została również odnotowana w drugim i trzecim tomie publikowanej w owym czasie monografii poświęconej miastu³⁶.

Od schyłku lat 80. XX w. tematyka krakowska stanowiła przedmiot zainteresowania nie tylko akademików, ale także studentów uczelni wyższych. Sprzyjało temu uruchomienie na przełomie wieków na Uniwersytecie Jagiellońskim studiów licencjackich i magisterskich na kierunkach: historia, specjalność: historia i kultura Żydów, judaistyka, a także studiów podyplomowych poświęconych historii Żydów krakowskich³⁷. W kolejnych latach obroniono kilkanaście prac z zakresu historii, kultury i dziedzictwa krakowskich Żydów³⁸

³¹ Bożena Wyrozumska, *Czy Jan Olbracht wygnał Żydów z Krakowa?*, „Rocznik Krakowski” 1993, t. 59, s. 5–11; Jerzy Wyrozumski, *Żydzi w średniowiecznym Krakowie*, „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (1998), nr 15, s. 6–13.

³² Jan M. Małecki, *Cracow Jews in the 19th Century. Leaning the Ghetto*, „Acta Poloniae Historica” (1997), t. 76, s. 85–96.

³³ Janina Bieniarzówna, *Studenci-Żydzi na Wydziale Lekarskim UJ w pierwszej połowie XIX wieku*, „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (1988), nr 15, s. 33–39.

³⁴ Tomasz Gąsowski, *Żydzi krakowscy w latach 1796–1939*, „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (1988), nr 15, s. 19–32.

³⁵ Jacek Purchla, *Z dziejów mieszczaństwa krakowskiego w XIX i XX w.*, „Znak” (1985), nr 370–371, s. 109–125.

³⁶ Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. II: *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki i Józef Mitkowski, Kraków 1984; Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. III: *Kraków w latach 1796–1918*, red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki i Józef Mitkowski, Kraków 1985.

³⁷ Zob. *Studia żydowskie w Polsce – przeszłość, stan obecny, perspektywy. Studium selektywne*, red. Stefan Gąsiorowski, Kraków 2014.

³⁸ Krystyna Samsonowska, *Zarys funkcjonowania Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Krakowie w latach 1918–1939*, praca magisterska, Kraków 1991, promotor: M. Pułaski; Anna Jakimyszyn, *Gmina krakowska w XVI i XVII wieku. Analiza na przykładzie statutu gminnego z 1595 roku i jego uzupełnień*, Kraków 2003, promotor: L. Hońdo; Noemi Bażanowska, *To był mój dom. Żydowskie Domy Dziecka w powojennej Polsce. Krakowski Dom Dziecka w latach 1945–1957*, Kraków 2008, promotor: A. Kaźmierczyk; Bogdana Pinchevska, *Teoria sztuki żydowskiej w krytyce artystycznej Galicji w czasopiśmie Lwowa i Krakowa lat 1900–1939*, Kraków 2007–Warszawa 2010; Justyna Kolasa, *Relacje katolicko-żydowskie w latach 1983–2011 ze szczególnym uwzględnieniem środowiska krakowskiego*, Kraków 2011, promotor: M. Galas; Anna Krankowska, *Cmentarz żydowski przy ul. Miodowej w Krakowie – próba rekonstrukcji stanu zachowania z 1939 roku (na przykładzie 13. kwatery)*, Kraków 2011, promotor: L. Hońdo; Kamila Wasilewska-Prędko, *Młodzież żydowska w gimnazjum św. Anny w Krakowie w latach 1867–1918*, Kraków b.d., promotor: A. Banach; Alicja Marszałek, *Religijność Żydów krakowskich w czasie okupacji niemieckiej 1939–1945*, Kraków 2009, promotor: A. Chwałba; Alicja Jarkowska-Natkaniec, *Judischer Ordnungsdienst w okupowanym Krakowie w l. 1940–1945*, Kraków 2012, promotor: S. Gąsiorowski.

(niektórzy spośród autorów dołączyli do grona akademików prowadzących badania w tym zakresie³⁹).

Trzy ostatnie dekady przyniosły wzmożone zainteresowanie tematyką żydowską. W rezultacie od lat 90. XX w. powstają prace monograficzne uzupełniające zagadnienia omawiane w pracy Majera Bałabana lub wykraczające poza ramy chronologiczne tej publikacji. Zostaną one przybliżone w układzie tematyczno-chronologicznym (nie zaś wedle daty wydania).

W 2011 r. ukazała się praca Hanny Zaremskiej *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina krakowska*⁴⁰. Składają się na nią dwie części. Pierwsza traktuje o Żydach w średniowiecznej Polsce. Druga, poświęcona gminie krakowskiej, została podzielona na osiem części, w których Autorka odniosła się do wyboru Krakowa jako miejsca zamieszkania, omówiła topografię, postaci, zasady działalności gminy, kwestie konwersji, przebieg pogromu z 1407 r. oraz przenosiny na Kazimierz. Całość uzupełniają reprodukcje materiałów ilustracyjnych. Zaremska w swojej pracy podsumowała badania nad dziejami Żydów w średniowieczu zapoczątkowane przez Jerzego i Bożenę Wyrozumskich oraz jej własne ustalenia⁴¹.

W 2012 r. Przemysław Zarubin wydał pracę *Żydzi w aglomeracji Krakowa w czasach stanisławowskich. Przemiany prawne, gospodarcze i społeczne*⁴². Składa się ona z trzech części wskazanych w podtytule. W pierwszej autor omówił zakres kompetencji gminy, wojewody i podwojewódzkiego oraz sądów podwojewódzkich, grodzkich, specjalnych, asesorskich, koronnych i ziemskich. Poruszył kwestię obecności Żydów na jurydykach. Przybliżył okres panowania austriackiego, by następnie odnieść się do działań Komisji Dobrego Porządku i Krakowskiej Komisji Cywilno-Wojskowej. W drugiej części – poświęconej zagadnieniom ekonomicznym – autor zaprezentował zagadnienia związane z handlem i rzemiosłem, a także udział Żydów w arendach i browarnictwie. W ostatniej części, poświęconej problemom i konfliktom społecznym, omówił relacje z Kościołem, Akademią Krakowską i parafiami, a także kwestie konwersji i przestępczości.

W 2008 r. Anna Jakimyszyn opublikowała monografię *Żydzi krakowscy w dobie Rzeczypospolitej Krakowskiej. Status prawny, przeobrażenia gminy, system edukacyjny*⁴³, w której omówiła trzy zagadnienia wymienione w tytule pracy.

³⁹ Np. Krystyna Samsonowska, Anna Jakimyszyn czy Alicja Jarkowska-Natkaniec.

⁴⁰ Hanna Zaremska, *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina krakowska*, Warszawa 2011.

⁴¹ Taż, *Ulica Żydowska w Krakowie. XIV–pierwsza połowa XV wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” (1999), nr 1–2, s. 113–130.

⁴² Przemysław Zarubin, *Żydzi w aglomeracji Krakowa w czasach stanisławowskich. Przemiany prawne, gospodarcze i społeczne*, Kraków 2012.

⁴³ Anna Jakimyszyn, *Żydzi krakowscy w dobie Rzeczypospolitej Krakowskiej. Status prawny, przeobrażenia gminy, system edukacyjny*, Kraków–Budapeszt 2008.

W tym samym roku ukazała się praca Łukasza Tomasza Sroki *Żydzi w Krakowie. Studium o elicie miasta 1850–1918*⁴⁴. Autor zaprezentował w niej przemiany w społeczności żydowskiej Krakowa w okresie autonomii, działalność wolnomularzy w mieście oraz udział Żydów w instytucjach gospodarczych, samorządzie miejskim, kulturze i nauce. Ponadto analizował kwestie wykształcenia i aktywności zawodowej oraz kondycji majątkowej Żydów. Rozważania uzupełnił biogramami wybitnych krakowian żydowskiego pochodzenia oraz zbiorem materiałów ikonograficznych z epoki.

W 1995 r. nakładem warszawskiego wydawnictwa DIG ukazała się książka Andrzeja Żbikowskiego *Żydzi krakowscy i ich gmina w latach 1869–1919*⁴⁵. W 12 rozdziałach autor opisał kwestie demograficzne, zawodowe, religijne, polityczne, organizacyjne, a także finanse gminne, działalność instytucji wyznaniowych, szkolnictwo i życie kulturalne. Całość zamykają rozważania dotyczące I wojny światowej. Praca zawiera obszerny aneks i spis tabel.

Od kilkunastu lat podejmowane są również coraz intensywniejsze badania nad historią Żydów krakowskich w okresie międzywojennym i w czasie II wojny światowej.

Dzieje ludności żydowskiej, a także jej udział w życiu gospodarczym, społecznym i kulturalnym w okresie międzywojennym analizowali Czesław Brzoza⁴⁶, Stanisław Piech⁴⁷ oraz Piotr Trojański⁴⁸. Żydowską egzystencję w mieście w tym okresie zaprezentowano w albumie wydanym przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (obejmuje on eseje historyczne, socjologiczne, architektoniczne i psychologiczne połączone ze zdjęciami, planami architektonicznymi czy fragmentami z prasy)⁴⁹. Temat organizacji gmin wyznaniowych, życia politycznego, społecznego oraz religijnego w kontekście całego

⁴⁴ Łukasz T. Sroka, *Żydzi w Krakowie. Studium o elicie miasta 1850–1918*, Kraków 2008. Ł.T. Sroka podjął temat działalności Izby Handlowej i Przemysłowej oraz przeprowadził analizę działalności jej żydowskich członków również w artykule: *Żydzi w krakowskiej Izbie Handlowej i Przemysłowej w latach 1850–1918*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica” (2005), vol. 4, s. 195–202.

⁴⁵ Andrzej Żbikowski, *Żydzi krakowscy i ich gmina w latach 1869–1919*, Warszawa 1995.

⁴⁶ Czesław Brzoza, *Żydzi krakowscy w okresie międzywojennym*, [w:] *200 lat Nowego Cmentarza Żydowskiego w Krakowie*, red. Leszek Hońdo, Kraków 2010, s. 19–31.

⁴⁷ Stanisław Piech, *Z życia Żydów w międzywojennym Krakowie 1918–1939*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” (1999), z. 126, s. 159–176.

⁴⁸ Piotr Trojański, *Żydzi w województwie krakowskim 1918–1939. Studia statystyczne nad aktywnością społeczno-zawodową*, Kraków 2009; tenże, *Stowarzyszenie Rękodzielników Żydowskich Szomer Umonim w Krakowie – jego rozwój i działalność w okresie międzywojennym*, [w:] *Kraków. Studia z dziejów miasta. W 750. rocznicę lokacji*, red. nauk. Jerzy Rajman, Kraków 2007.

⁴⁹ *Świat przed katastrofą. Żydzi krakowscy w dwudziestolecu międzywojennym*, wstęp Jacek Purchla, Aleksander B. Skotnicki, Agnieszka Sabor i in., red. nauk. Jan M. Małecki, Kraków 2007.

województwa krakowskiego badała Krystyna Samsonowska⁵⁰. Sytuację przed wybuchem II wojny światowej nakreślił Mieczysław Zajac⁵¹. Ryszard Kotarba opisał z kolei dzieje krakowskich Żydów w okresie II wojny światowej (historię getta, obozu pracy przymusowej, obozów koncentracyjnych)⁵². Wyniki dalszych badań zostały przedstawione zarówno w pracach monograficznych, zbiorowych, jak i niewielkich artykułach. Przytoczmy kilka wybranych przykładów. Kwestie ratowania ludności żydowskiej oraz zaangażowania Oskara Schindlera badali m.in. Monika Bednarek⁵³ i Aleksander Skotnicki⁵⁴. Dziejom ludności żydowskiej pod niemiecką okupacją poświęcona jest również monografia wieloautorska *Kraków. Czas okupacji 1939–1943*⁵⁵. Kalendarium historii getta i obozu w Płaszowie przygotowali Mieczysław Zajac⁵⁶ i Katarzyna Zimmerer⁵⁷. Kwestie kolaboracji oraz udziału w tym procederze osób o żydowskim rodowodzie opisał Witold Mędykowski⁵⁸, sytuację w krakowskim dystrykcie Generalnego Gubernatorstwa Elżbieta Rączy⁵⁹ i Janusz Ustrzycki⁶⁰, a Anna Pióro pierwszy dzień likwidacji krakowskiego getta⁶¹. Dzieje ludności

⁵⁰ Krystyna Samsonowska, *Wyznaniowe gminy żydowskie i ich społeczności w województwie krakowskim (1918–1939)*, Kraków 2005.

⁵¹ Mieczysław Zajac, *Ludność żydowska w ostatnich latach XX-lecia międzywojennego w świetle danych statystycznych oraz okupacja i wytyczne polityki hitlerowskiej w eksterminacji Żydów. Tło i realizacja*, Kraków 1997; tenże, *Sytuacja prawna Żydów w getcie krakowskim*, Kraków 1997.

⁵² Ryszard Kotarba, *Niemiecki obóz w Płaszowie 1942–1945*, Warszawa–Kraków 2009. Warto wspomnieć w tym miejscu również pracę: Sean Martin, *Krakowscy Żydzi pod okupacją niemiecką 1939–1945*, Kraków 2014.

⁵³ Monika Bednarek, *Deutsche Emailwarenfabrik Oskara Schindlera w Krakowie w latach 1939–1945*, „Krzysztofofy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (2004), nr 22, s. 127–143.

⁵⁴ Aleksander B. Skotnicki, *Oskar Schindler. Sprawiedliwy z Krakowa*, Kraków 2010; tenże, *Oskar Schindler w oczach uratowanych przez siebie Żydów*, Kraków 2007; tenże, *Żydowscy współobywatele Krakowa uratowani przez Oskara Schindlera. Rola przedsiębiorcy Oskara Schindlera w ratowaniu żydowskich współobywateli Krakowa*, Kraków 2008.

⁵⁵ Monika Bednarek [i in.], *Kraków. Czas okupacji 1939–1943*, Kraków 2010.

⁵⁶ Mieczysław Zajac, *Kalendarium ważniejszych wydarzeń Żydów w Krakowie 1939–1945*, Kraków 1992.

⁵⁷ Katarzyna Zimmerer, *Zamordowany świat. Losy Żydów w Krakowie 1939–1945*, Kraków 2008; taż, *Kronika zamordowanego świata. Żydzi w Krakowie w czasie okupacji niemieckiej*, Kraków 2017.

⁵⁸ Witold Mędykowski, *Przeciw swoim. Wzorce kolaboracji żydowskiej w Krakowie i okolicy*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały” (2006), nr 2, s. 202–220.

⁵⁹ Elżbieta Rączy, *Zagłada Żydów w dystrykcie krakowskim w latach 1939–1945*, Rzeszów 2014.

⁶⁰ Janusz Ustrzycki, *Stanowisko polskiego podziemia politycznego w dystrykcie krakowskim Generalnego Gubernatorstwa wobec zagłady narodu żydowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Historia” (2005), nr 2, s. 295–321.

⁶¹ Anna Pióro, *Ucieczka kanałami z krakowskiego getta 13 marca 1943 roku*, „Krzysztofofy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego” (2009), nr 27, s. 95–104.

żydowskiej w okresie powojennym stanowiły temat analiz podjętych przez Annę Cichopek⁶². Autorka ta analizowała wydarzenia poprzedzające pogrom z 1945 r., sam pogrom oraz reakcje na niego. Julian Kwiek opublikował natomiast dokumenty źródłowe dotyczące pogromu⁶³. Pomoc osobom, które przetrwały II wojnę światową, opisała Elżbieta Ostrowska⁶⁴.

Podsumowując powyższe zestawienie tematów z zakresu dziejów Żydów krakowskich, można stwierdzić, że istnieje poważna luka badawcza obejmująca okres od XVI do XVIII stulecia. Pogłębione badania z tego zakresu pozwoliłyby się odnieść do kwestii relacji między wspólnotą kazimierską i krakowską (wciąż bowiem niejednoznaczna jest kwestia wzajemnych zależności żydowskich mieszkańców obu miast, a co za tym idzie – ostatecznego rozstrzygnięcia, czy zasadne byłoby stosowanie terminu „gmina krakowska” czy też „kazimierska”). Na dalsze badania czeka również temat obecności Żydów w Krakowie po 1495 r.

Inna luka wymagająca jak najszybszego wypełnienia to wspomniany już temat społeczności żydowskiej po 1945 r. Badania z tego zakresu podjęte przez Edytę Gawron w ramach rozprawy doktorskiej nie ukazały się drukiem⁶⁵, a jedyną próbę wypełnienia tej luki stanowi publikacja z 2015 r. poświęcona powojennej społeczności żydowskiego Krakowa, przygotowana przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa⁶⁶.

Warto w tym miejscu zwrócić również uwagę na konieczność przywoływania z mroków niepamięci sylwetek wybitnych krakowskich Żydów. Do tego czasu ukazał się bowiem jedynie zbiór 63 biogramów wybitnych krakowian (rabinów, polityków, społeczników, przemysłowców, kupców, lekarzy, naukowców, drukarzy i wydawców), opublikowany przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa w 2006 r.⁶⁷

Na uwadze należy mieć także rozważania dotyczące samej społeczności żydowskiej. Ta bowiem, będąc wewnątrznie zróżnicowana, stanowi niezwykle ciekawy temat badawczy. Mimo że brakuje badań nad synagogą urzędową oraz środowiskiem chasydzkim, zainteresowaniem cieszą się rozważania dotyczące

⁶² Anna Cichopek, *Pogrom Żydów w Krakowie 11 sierpnia 1945*, Warszawa 2000.

⁶³ Julian Kwiek, *Wydarzenia antyżydowskie 11 sierpnia 1945 r. w Krakowie. Dokumenty*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” (2000), nr 1, s. 77–89.

⁶⁴ Elżbieta Ostrowska, *Działalność Komisariatu Wojewódzkiego do Spraw Ludności Żydowskiej w Krakowie 1946–1947*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” (1995), t. 1, s. 68–79.

⁶⁵ Edyta Gawron, *Społeczność żydowska w Krakowie w latach 1945–1995*, Kraków 2005, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Chwalby, Archiwum UJ, sygn. Dokt. 2005/174.

⁶⁶ Marta Duch-Dyngosz, Piotr Figiela, Lili Haber, Janusz Makuch, Monika Stępień, *Byliśmy, jesteśmy, będziemy. Społeczność żydowska w Krakowie po 1945 roku*, Kraków 2015.

⁶⁷ Praca ta łączyła się z wystawą „Krakowianie” prezentowaną w MHK. *Krakowianie. Wybitni Żydzi krakowscy XIV–XX w.*, red. Agnieszka Kutylak, współpr. Magdalena Fryźlewicz, Kraków 2006.

Żydów reformowanych. Zapoczątkowane w okresie przedwojennym badania poświęcone historii krakowskiego ruchu reformowanego zostały wznowione w ostatnim trzydziestoleciu. Jako pierwsza temat ten podjęła Hanna Kozińska-Witt, a rezultaty swoich analiz zamieściła w pracy *Die Krakauer Jüdische Reformgemeinde 1864–1874* opublikowanej we Frankfurcie nad Menem w 1999 r.⁶⁸ Dalsze rozważania z tego zakresu zebrano w pierwszym tomie z serii „Studia i Materiały z Dziejów Judaizmu w Polsce” pod redakcją Michała Galasa – *Synagoga Tempel i środowisko krakowskich Żydów postępowych*⁶⁹. Składa się ona z sześciu artykułów autorstwa pracowników, doktorantów i studentów Instytutu Judaistyki UJ, poświęconych początkom ruchu postępowego, historii i architekturze synagogi Tempel oraz celebrowanym w niej wydarzeniom patriotycznym, działalności Szymona Dankowicza i Maurycego Webera. Prezentacja sylwetki Szymona Dankowicza znalazła rozwinięcie w drugim tomie z tej serii pióra Alicji Maślak-Maciejewskiej, pt. *Rabin Szymon Dankowicz (1834–1910) – życie i działalność*, w którym autorka szczegółowo omówiła kwestie związane z Krakowem i pełnioną w synagodze Tempel posługą kaznodziejską⁷⁰. Należy mieć nadzieję, że prac biograficznych poświęconych wybitnym krakowianom, w szczególności rabinom, będzie z każdym rokiem przybywało. Prezentując los jednostki, można bowiem pokazać wiele zjawisk charakterystycznych dla całej wspólnoty.

W ostatnich latach intensyfikacji uległy badania nad wkładem ludności żydowskiej w rozwój miasta. Jej udział w procesie tworzenia nowoczesnego Krakowa opisano w pracy pod redakcją Anny Jodłowiec-Dziedzic *Budowali nowoczesny Kraków. Żydzi w samorządzie miejskim, gospodarczym i finansowym miasta (1866–1939)*⁷¹. Hanna Kozińska-Witt przedstawiła z kolei udział Żydów w samorządzie miejskim⁷². Rozważania dotyczące XIX w. prowadzili również: Tomasz Gąsowski⁷³

⁶⁸ Hanna Kozińska-Witt, *Die Krakauer Jüdische Reformgemeinde 1864–1874*, Frankfurt am Main 1999.

⁶⁹ *Synagoga Tempel i środowisko krakowskich Żydów postępowych*, red. Michał Galas, Kraków–Budapeszt 2012.

⁷⁰ Alicja Maślak-Maciejewska, *Rabin Szymon Dankowicz (1834–1910) – życie i działalność*, Kraków–Budapeszt 2013. Materiały dotyczące krakowskiego rabinatu uzupełniają również prace poświęcone osobie rabina Ozjasza Thona *A Romantic Polish-Jews Rabbi Ozjasz Thon from Various Perspectives*, red. M. Galas, Sh. Ronen, Kraków 2015.

⁷¹ *Budowali nowoczesny Kraków. Żydzi w samorządzie miejskim, gospodarczym i finansowym miasta (1866–1939)*, red. Anna Jodłowiec-Dziedzic, Kraków 2014.

⁷² Hanna Kozińska-Witt, *Jews in Cracovian Municipal Council in the Polish Second Republic (1918–1939). Some General Remarks*, „Scripta Judaica Cracoviensia” (2016), vol. 14, s. 143–153. W niniejszym tomie czytelnik znajdzie również tekst tej autorki prezentujący rezultaty pracy nad jej najnowszym projektem badawczym.

⁷³ Tomasz Gąsowski, *Żydzi w dziewiętnastowiecznym Krakowie*, [w:] *200 lat Nowego Cmentarza Żydowskiego...*, s. 11–17.

i Jan M. Małecki⁷⁴, zajmujący się procesem wychodzenia ludności żydowskiej poza teren „żydowskiej” części Kazimierza, Łukasz Tomasz Sroka, który przedstawił rys historiograficzny dotyczący tego okresu⁷⁵, oraz Kazimierz Karolczak badający rozmieszczenie ludności żydowskiej na terenie miasta na przełomie XIX i XX w., a także jej udział w życiu gospodarczym miasta w latach 1890–1910⁷⁶.

Badania obejmują również udział Żydów w życiu społecznym i kulturalnym. W wielu przypadkach analiza łączy się z przytoczeniem obszernych fragmentów źródeł. Dla przykładu Stanisław Piech odniósł się do relacji między Żydami a chrześcijanami w międzywojennym Krakowie (była to zarazem pierwsza praca prezentująca całościowy obraz życia religijnego i mozaiki wyznaniowej Krakowa okresu międzywojennego)⁷⁷, Bogusława Czajeczka omówiła działalność żydowskich stowarzyszeń kobiecych⁷⁸, Anna Kępińska prowadziła badania nad działalnością krakowskiego B'nei B'rith i współpracą ze stowarzyszeniami w Wielkiej Brytanii⁷⁹, Anna Kargol przygotowała monografię poświęconą krakowskiej loży Solidarność⁸⁰. Wspominany już Czesław Brzoza odnosił się do życia politycznego w Krakowie okresu międzywojennego, przywołując dokumentację policyjną dotyczącą działalności Bundu⁸¹ oraz Poalej Syjon⁸², a także przedstawił pierwszą pełną relację z Konferencji

⁷⁴ Jan M. Małecki, *Żydzi krakowscy w XIX wieku. Wyjście z getta*, [w:] *Wspólnoty lokalne i środowiskowe w miastach i miasteczkach ziem polskich pod zaborami i po odzyskaniu niepodległości*, red. nauk. Maria Nietyksza, Toruń 1998, s. 143–153.

⁷⁵ Łukasz T. Sroka, *Stan badań nad historią Żydów krakowskich w XIX wieku*, [w:] *Kraków. Studia z dziejów miasta...*, s. 156–168.

⁷⁶ Kazimierz Karolczak, *Ludność żydowska w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. Feliks Kiryk, Przemysł 1991, s. 227–234.

⁷⁷ Stanisław Piech, *W cieniu kościołów i synagog. Życie religijne międzywojennego Krakowa 1918–1939*, Kraków 1999.

⁷⁸ Bogusława Czajeczka, *Działalność żydowskich stowarzyszeń kobiecych (zawodowych, oświatowych i charytatywnych) w Krakowie 1869–1939*, [w:] *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich. Materiały z konferencji, Kraków 21–23 XI 1995 r.*, red. Krzysztof Pilarczyk, Kraków 1997, s. 249–256.

⁷⁹ Anna Kępińska, *Korespondencja krakowskiego B'nei B'rith ze stowarzyszeniami w Wielkiej Brytanii i Irlandii*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” (T. 53, 2008), s. 471–479.

⁸⁰ Anna Kargol, *Zakon Synów Przymierza. Krakowska Loża „Solidarność” 1892–1938*, Warszawa 2014.

⁸¹ *Krakowski „Bund” w latach 1920–1926 w świetle policyjnego raportu*, przygotowanie do druku Czesław Brzoza, „Studia Historyczne” (2003), nr 2, s. 215–242.

⁸² *Poalej Syjon w województwie krakowskim do 1926 roku w świetle policyjnego raportu*, wstęp, oprac. i przygotowanie do druku Czesław Brzoza, „Studia Judaica” 9 (2006), nr 1, s. 125–170.

Organizacji Syjonistycznej Małopolski Zachodniej i Śląska⁸³. Janusz Mierzwa prowadził zaś badania nad działalnością krakowskiego oddziału Związku Żydów Uczestników Walk o Niepodległość⁸⁴. Kwestie opieki zdrowotnej omówiła Anna Jakimyszyn-Gadocha⁸⁵, a opiekę nad dzieckiem i działalność kolonijną Alicja Maślak-Maciejewska⁸⁶. Warto w tym miejscu wspomnieć również o katalogu poświęconemu żydowskiemu sportowi, towarzyszącemu wystawie organizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa⁸⁷.

Zainteresowaniem cieszą się również badania poświęcone sztuce żydowskiej. Badania Nataszy Styryny nad twórczością żydowskich artystów zaprezentowane zostały w pracy *Artyści żydowscy w Krakowie 1873–1939* zawierającej biogramy 49 artystów oraz ilustracje wraz z opisami obrazów, grafik, rzeźb z wielu muzealnych i prywatnych kolekcji z ziem polskich⁸⁸. Temat teatru żydowskiego znalazł natomiast odzwierciedlenie w pracy zbiorowej pod redakcją Jana Michalika i Eugenii Prokop-Janiec⁸⁹ oraz w obszernym dorobku z tego zakresu Mirosława Bułat⁹⁰.

Zainteresowaniem badaczy cieszy się także edukacja religijna i świecka. Analizy podjęte w okresie przedwojennym przez Bałabana i Bernarda Frydmana⁹¹ kontynuował po wojnie Mariusz Kulczykowski. Prowadzone przez niego badania dotyczyły obecności ludności żydowskiej w strukturze Uniwersytetu Jagiellońskiego⁹². Analizie poddano także dzieje Gimnazjum Hebrajskiego,

⁸³ *Raport policyjny z przebiegu obrad X Krajowej Konferencji Organizacji Syjonistycznej Małopolski Zachodniej i Śląska (31 X–1 XI 1928)*, cz. 1, oprac. i przygotowanie do druku Czesław Brzoza, „*Studia Judaica*” 14 (2011), nr 1, s. 165–181.

⁸⁴ Janusz Mierzwa, *Związek Żydów Uczestników Walk o Niepodległość*, „*Studia Historyczne*” (2001), nr 2, s. 323–331.

⁸⁵ Anna Jakimyszyn-Gadocha, *Zarys historii krakowskiego oddziału Towarzystwa Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce (1927–1939)*, „*Kwartalnik Historii Żydów*” (2016), nr 4, s. 931–955.

⁸⁶ Alicja Maślak-Maciejewska, *Ku poprawie zdrowia i „utrzymaniu duszy dziecięcej w atmosferze słonecznej i radosnej”*. Lecznicza kolonia wakacyjna dla dzieci żydowskich w Rabce (1890–1939), „*Studia Historyczne*” 2015, nr 3 (231), s. 349–366.

⁸⁷ *Machabeusze sportu. Sport żydowski w Krakowie*, red. Łukasz Klimek, Kraków 2012.

⁸⁸ Natasza Styryna, *Artyści żydowscy w Krakowie 1873–1939*, Kraków 2008.

⁸⁹ *Teatr żydowski w Krakowie. Studia i materiały*, red. Jan Michalik i Eugenia Prokop-Janiec, Kraków 1995.

⁹⁰ Mirosława Bułat, *Krakowski Teatr Żydowski / Krokewer Jidisz Teater. Między szundem a sztuką*, Kraków 2006.

⁹¹ Bernard Frydman, *Prywatna Średnia Szkoła Żydowska dla dziewcząt żydowskich Tow. Ognisko Pracy Kraków ul. Skawińska Boczna 7*, [w:] *Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce. Trzeci zeszyt okazowy*, red. Jacob Zineman, Warszawa 1938, s. 175–180.

⁹² Marian Kulczykowski, *Żydzi – studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomicznej Galicji (1867–1918)*, Kraków 1995; tenże, *Żydzi – studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Kraków 2004.

a wyniki zaprezentowano w pracy zbiorowej wydanej przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa⁹³.

Od początku XX w. prowadzono również badania nad udziałem Żydów krakowskich w życiu gospodarczym. Podstawowym i najbardziej znanym dziełem zawierającym informacje dotyczące żydowskiego handlu jest praca Ignacego Schippera *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich*⁹⁴, w której zamieszczono dane dotyczące Żydów krakowskich. W okresie powojennym badania z tego zakresu prowadzili Janina Bieniarzówna⁹⁵ i Jan M. Małecki⁹⁶. Małecki opracował również, przy współudziale Elżbiety Szlufik, wypisy źródłowe z krakowskich rejestrów celnych z XVI i XVII w.⁹⁷ Szymon Kazusek z kolei napisał pracę o charakterze przyczynkarskim, odnoszącą się do działalności handlowej w Krakowie i na Kazimierzu na podstawie danych dotyczących sklepów⁹⁸, oraz opracowanie monograficzne prezentujące udział Żydów krakowskich w handlu w XVII w. (obejmujące organizację handlu, przebieg szlaków handlowych, sposoby zawierania transakcji, udzielanie kredytów, funkcjonowanie sklepów, oszustwa kupieckie, nadużycia urzędników celnych, a nawet rozboje dokonywane na kupcach żydowskich)⁹⁹. Kazusek opisywał również relacje handlowe Żydów i chrześcijan, udział w handlu miejskim, krajowym i zagranicznym w XVII w.¹⁰⁰ Przygotował także zestawienia materiałów źródłowych obejmujących dane statystyczne z zakresu handlu¹⁰¹.

⁹³ Maciej W. Belda [i in.], *To była hebrajska szkoła w Krakowie. Gimnazjum Hebrajskie 1918–1939*, Kraków 2011.

⁹⁴ Ignacy Schipper, *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich*, Kraków 1990.

⁹⁵ Janina Bieniarzówna, *Handel żydowski w stuleciu upadku Krakowa*, [w:] *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji...*, s. 225–236; Jan M. Małecki, *Handel żydowski u schyłku XVI i w 1. połowie XVII w. w świetle krakowskich rejestrów celnych*, [w:] *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji...*, s. 214–225.

⁹⁶ Jan M. Małecki, *Żydzi w życiu gospodarczym Krakowa w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, „Krzysztofony. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (1988), nr 15, s. 14–18.

⁹⁷ *Handel żydowski w Krakowie w końcu XVI i w XVII wieku. Wypisy z krakowskich rejestrów celnych z lat 1593–1683 = Jewish Trade in Cracow at the End of the XVI Century and in the XVII. Selected Records from Cracow Customs Registres 1593–1683*, oprac. Jan M. Małecki, współudz. Elżbieta Szlufik, Kraków 1995.

⁹⁸ Szymon Kazusek, *Przyczynek do badań nad historią handlu żydowskiego w aglomeracji krakowskiej XVII wieku*, „Krzysztofony. Zeszyty Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (2006), nr 24, s. 67–76.

⁹⁹ Tenże, *Żydzi w handlu Krakowa w połowie XVII wieku*, Kraków 2005.

¹⁰⁰ Tenże, *Żydzi w handlu miast województwa ruskiego z Krakowem w połowie XVII wieku*, „Prace Historyczno-Archiwalne” (2005), t. 15, s. 5–29; tenże, *Chrześcijaństwo i Żydzi w handlu siedemnastowiecznego Krakowa. Wybrane aspekty współpracy gospodarczej*, „Kwartalnik Historii Żydów” (2007), nr 1, s. 5–17.

¹⁰¹ Tenże, *Handel żydowski Krakowa w połowie XVII wieku. Tabele materiałowe i statystyczne*, Kielce 2006.

Niezwykle interesującym tematem są relacje żydowsko-chrześcijańskie na przestrzeni wieków we wszystkich uprzednio omawianych aspektach¹⁰². Na uwagę zasługują również badania nad konwertytami prowadzone przez Adama Kaźmierczyka¹⁰³.

W ostatnich trzech dekadach publikowano także materiały źródłowe do historii i kultury Żydów krakowskich. Te zaś obejmowały zarówno dokumenty proveniencji żydowskiej, jak i nieżydowskiej. Badacze zajmujący się analizą tekstów proveniencji nieżydowskiej sięgali przede wszystkim do ksiąg miejskich, sądowniczych, grodzkich. Bazę liczącą ponad 1100 zapisków z zakresu historii średniowiecznego Krakowa sporządziła Bożena Wyrozumska¹⁰⁴. Ta sama badaczka opublikowała księgę sądu ławniczego kazimierskiego¹⁰⁵. Wyciągi z ksiąg grodzkich dawnego województwa krakowskiego zebrał w dwutomowym zbiorze Adam Kaźmierczyk¹⁰⁶. Autor odnosił się do danych demograficznych, sytuacji prawnej i sądowniczej, by przytoczyć obszernie wypisy z rejestrów z ksiąg grodzkich krakowskich, sądeckich czy bielickich. Spis ludności żydowskiej z województwa krakowskiego zamieściła także w swoim zbiorze materiałów źródłowych Kamila Follprecht¹⁰⁷. Obszerny wybór źródeł z okresu międzywojnia zestawiał i opracował Czesław Brzoza¹⁰⁸. Liczba opublikowanych źródeł proveniencji żydowskiej jest mniejsza. Regulacje gminy krakowskiej z XVI w. wraz z ich uzupełnieniami z XVII w. przełożyła z języka jidysz Anna Jakimyszyn¹⁰⁹. Zachowane fragmenty z księgi pamięci domu modlitw Majera Dajana przetłumaczył

¹⁰² Jan Krukowski, *Żydzi a krakowska młodzież szkolna w XVII wieku*, [w:] *Żydzi w Małopolsce...*, s. 79–83; Krystyna Grzesiak, *Bóznice miasta żydowskiego na Kazimierzu w Krakowie. Funkcje kulturotwórcze dawniej i dziś*, „Krakowskie Studia Małopolskie” (2002), nr 6, s. 131–144; Eugeniusz Duda, *W cieniu bożnic i kościołów. Krakowski Kazimierz*, Kraków 2007.

¹⁰³ Adam Kaźmierczyk, *Jewish Converts in Kraków 1650–1763*, „Gal-Ed” (2007), s. 17–52; tenże, *Żydowscy konwertyci w Krakowie w 2. poł. XVII i w 1. poł. XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Żydów” (2011), nr 1, s. 5–34; tenże, *The Rubinkowski Family. Converts in Kazimierz, „Polin”* (2010), vol. 22, s. 193–214.

¹⁰⁴ *Żydzi w średniowiecznym Krakowie. Wypisy źródłowe z ksiąg miejskich krakowskich / The Jewish in Mediaeval Cracow*, oprac. Bożena Wyrozumska, Kraków 1995.

¹⁰⁵ *Acta scabinalia Casimiriensia 1407–1427 / Księga ławnicza kazimierska 1407–1427*, wyd. Bożena Wyrozumska, Kraków 1996.

¹⁰⁶ *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich dawnego województwa krakowskiego z lat 1674–1696*, t. 1: *Lata 1674–1683*, oprac. Adam Kaźmierczyk, Kraków 1995; *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich dawnego województwa krakowskiego z lat 1674–1696*, t. 2: *Lata 1684–1696*, oprac. i wstęp Adam Kaźmierczyk, Kraków 2009.

¹⁰⁷ *Ludność żydowska województwa krakowskiego w czasie Sejmu Czteroletniego. Spisy z powiatów krakowskiego, ksiąskiego, lelowskiego i proszowskiego z lat 1790–1792. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*, wyd. Kamila Follprecht, Kraków 2008.

¹⁰⁸ *Żydzi krakowscy w okresie międzywojennym. Wybór dokumentów*, wybór i oprac. Czesław Brzoza, Kraków 2015.

¹⁰⁹ *Statut krakowskiej gminy żydowskiej z roku 1595 i jego uzupełnienia, tłumaczenie sporządzone na podstawie odpisu Majera Bałabana*, wstęp, przekł. i oprac. Anna Jakimyszyn, Kraków 2005.

z języka hebrajskiego Leszek Hońdo¹¹⁰. Należałoby podjąć dalszą eksploatację źródeł w językach żydowskich, tym bardziej że przybywa osób posługujących się tymi językami¹¹¹.

Materiały źródłowe uzupełniają wspomnienia. Czasy II wojny światowej przywołują teksty Aleksandra Bibersteina, lekarza, więźnia obozów w Płaszowie i Brännlitz¹¹², Mieczysława Pempera, naocznego świadka wydarzeń w obozie płaszowskim, prezentującego historię osób z listy Schindlera¹¹³, oraz Tadeusza Pankiewicza, właściciela apteki „Pod Orłem”¹¹⁴. Kolejne teksty czekają na publikację.

Drukowane są również inwentarze, np. zasoby Związku Żydowskich Stowarzyszeń Humanitarnych B'nei B'rith w Krakowie (1892–1938)¹¹⁵. Wciąż brak pełnego kalendarium dziejów żydowskich od średniowiecza po czas nam współczesne.

Zainteresowaniem badaczy cieszył się temat rozwoju urbanistycznego i architektonicznego „miasta żydowskiego” na krakowskim Kazimierzu. Rozważania z tego zakresu, zapoczątkowane przez Majera Bałabana i Ozjasza Mahlera, kontynuowane były w okresie powojennym przez Bogusława Krasnowolskiego. Badacz ten podjął się nakreślenia relacji żydowsko-chrześcijańskich przez pryzmat rozwoju „żydowskiego miasta” i jego okolic oraz historii poszczególnych ulic i placów¹¹⁶. Brakuje jednak badań dotyczących pozostałych części Krakowa, zajmowanych nieruchomości oraz wkładu żydowskich właścicieli w rozwój miasta.

Kolejny temat wymagający dalszych badań stanowią analizy topograficzne żydowskiego Krakowa. Należy jednak pamiętać, że prace z tego zakresu prowadzone na podstawie literatury polsko-żydowskiej rozpoczęły Izabela Suchojad¹¹⁷ i Monika Stępień¹¹⁸.

¹¹⁰ Leszek Hońdo, *Krakowski Memorbuch bejt hamidrzaszu Majera Dajana*, Kraków 2010.

¹¹¹ Wkrótce zapowiadany jest też druk materiałów pinkasu krakowskiego przygotowany przez Macieja Tomala i Annę Jakimyszyn-Gadochę.

¹¹² Aleksander Bieberstein, *Zagłada Żydów w Krakowie*, Kraków 1985.

¹¹³ Mieczysław Pemper, *Prawdziwa historia listy Schindlera, spisana przez Viktorię Hertling i Marie Elisabeth Müller*, Warszawa 2006.

¹¹⁴ Tadeusz Pankiewicz, *Apteka w getcie krakowskim*, posł. Czesław Brzoza, Kraków 2007.

¹¹⁵ *Archiwum Związku Żydowskich Stowarzyszeń Humanitarnych B'nei B'rith w Krakowie (1892–1938). Zarys dziejów związku, historia zespołu i inwentarz*, oprac. Bogusława Czajeka, Kraków 1994.

¹¹⁶ Bogusław Krasnowolski, *Ulice i place Krakowskiego Kazimierza. Z dziejów chrześcijan i Żydów w Polsce*, Kraków 1992; tenże, *Dom przy ulicy Józefa 4 w Krakowie na Kazimierzu*, Kraków 2000; tenże, *Kazimierskie miasto żydowskie i jego zabudowa w XVII wieku w świetle niektórych przekazów źródłowych*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (2004), nr 22, s. 7–33.

¹¹⁷ Izabela Suchojad, *Topografia żydowskiej pamięci. Obraz krakowskiego Kazimierza we współczesnej literaturze polskiej i polsko-żydowskiej*, Kraków 2010.

¹¹⁸ Monika Stępień, *Miasto opowiedziane. Wizerunek powojennego Krakowa w wybranych utworach literatury żydowskiej*, rozprawa doktorska, Wydział Historyczny UJ, Kraków 2014.

Podjęmowane są analizy dotyczące reprezentantów środowiska żydowskiego zajmujących się budownictwem i architekturą. Po raz pierwszy temat ten podniesiony został przez Janusza Sepioła¹¹⁹. Najobszerniejsze badania z tego zakresu przeprowadziła Barbara Zbroja, która opracowała syntezę dokonań krakowskiego środowiska architektów oraz sporządziła biogramy architektów i listę ich projektów¹²⁰. W ten sposób zwróciła także uwagę na marginalizowaną dotychczas problematykę żydowskich instytucji religijnych i społecznych.

Nieliczne są prace poświęcone historii żydowskich obiektów z terenu Krakowa. Powojenne ustalenia Jakuba Stendiga¹²¹ oraz późniejsze niepełne, a nawet miejscami niepoprawne analizy Izabelli Rejduch-Samkowej i Jana Samka zawarte w katalogu bożnic, cmentarzy i budowli publicznych¹²², uzupełniają badania Eugeniusza Dudy¹²³ oraz dwa katalogi wydane przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa. Pierwszy, *Cracovia Iudaeorum*, koncentruje się na cyfrowych rekonstrukcjach urbanistyki i architektury dzielnicy żydowskiej w średniowiecznym Krakowie oraz „miasta żydowskiego” na terenie nowożytnego Kazimierza¹²⁴. Drugi, *Ostoją tradycji*, to zbiór esejów poświęconych architekturze, historii i społecznej roli Starej Synagogi (dodatkowo można tam znaleźć opisy przebiegu badań archeologicznych prowadzonych przy Starej Synagodze w latach 2014–2016 oraz spis rabinów krakowskiej gminy żydowskiej od średniowiecza po XX w.)¹²⁵ uzupełniający wcześniejsze badania Eugeniusza Dudy¹²⁶. Historię i wystrój kolejnych synagog opisywali Krasnowolski¹²⁷

¹¹⁹ Janusz Sepioł, *Środowisko architektoniczne Krakowa w okresie międzywojennym*, [w:] *Biennale Architektury*, Kraków 1985, s. 19–21.

¹²⁰ Barbara Zbroja, *Miasto Umarłych. Architektura publiczna Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Krakowie w latach 1868–1939*, Kraków 2005.

¹²¹ Jakub Stendig, *Dewastacja cmentarzy, bożnic i zabytków żydowskich Krakowa podczas okupacji hitlerowskiej*, [w:] *W 3-cią rocznicę zagłady getta w Krakowie. Książki Wojewódzkiej Żydowskiej Komisji Historycznej w Krakowie*, nr 6, red. Michał M. Borwicz, Nella Rost, Józef Wulf, Kraków 1946, s. 183–189.

¹²² *Klasyfikacja architektury żydowskiej. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. IV: *Miasto Kraków*, cz. VI: *Kazimierz i Stradom. Judaica: bożnice, budowle publiczne i cmentarze*, red. Irena Rejduch-Samkowa, Jan Samek, Warszawa 1995.

¹²³ Eugeniusz Duda, *Żydowski Kraków. Przewodnik po zabytkach i miejscach pamięci*, Kraków 2003.

¹²⁴ *Cracovia Iudaeorum 3D*, kurator wystawy, scen., koncepcja katalogu Eugeniusz Duda, Kraków 2013.

¹²⁵ Elżbieta Długosz, Eugeniusz Duda, Anna Jodłowiec-Dziedzic, Dariusz Niemiec, *Ostoją tradycji*, Kraków 2016.

¹²⁶ Eugeniusz Duda, *Stara Synagoga na Kazimierzu w Krakowie. Przewodnik*, Kraków 2005.

¹²⁷ Jan Samek, *Na granicy kultur – bożnica Ajzyka (Izaaka Jakubowicza) w Krakowie*, [w:] *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich...*, s. 367–374; Bogusław Krasnowolski, *Bożnica Wysoka na krakowskim Kazimierzu*, „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (2002), nr 21, s. 35–46.

i Zbroja¹²⁸. Powstały także prace monograficzne poświęcone cmentarzom przy ul. Szerokiej¹²⁹ i Miodowej¹³⁰, domowi przedpogrzebowemu przy tej drugiej nekropolii¹³¹, hali pogrzebowej z cmentarza przy ul. Jerozolimskiej¹³², krakowskim mykwom¹³³, szpitalowi przy ul. Skawińskiej¹³⁴. Autorzy tych prac łączą rozważania natury historycznej z ustaleniami architektonicznymi. Warto również zwrócić uwagę na prace rewitalizacyjne w żydowskiej dzielnicy, które omówiła Monika Murzyn-Kupisz¹³⁵.

2. Perspektywy

W poprzedniej części artykułu, omawiając aktualny stan badań, sygnalizowano luki tematyczne. Należy mieć nadzieję, że w nieodległym czasie ukaże się krytyczne wydanie pracy Bałabana. Nieodzowne wydaje się również przygotowanie pracy traktującej o losach wspólnoty krakowskiej po czasy nam współczesne, która nie tylko pozwoli na zweryfikowanie wielu faktów prezentowanych w pracy Majera Bałabana, lecz przede wszystkim będzie wykorzystywała nowoczesny aparat krytyczno-badawczy oraz prezentowała nowe, odmienne warsztatowo spojrzenie na to zagadnienie.

¹²⁸ Barbara Zbroja, *The Artistic Origins of the Tempel Synagogue in Cracow*, „Scripta Judaica Cracoviensia” (2005), vol. 3, s. 51–86.

¹²⁹ Eugeniusz Duda, *Stary cmentarz żydowski w Krakowie. Materiały inwentaryzacyjne*, „Krzysztofofy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (1998), nr 15, s. 99–111; Leszek Hońdo, *Stary żydowski cmentarz w Krakowie. Historia cmentarza, analiza hebrajskich inskrypcji*, Kraków 1999; tenże, *Inskrypcje starego żydowskiego cmentarza w Krakowie*, cz. 1, Kraków 2000.

¹³⁰ Leszek Hońdo, *Nowy cmentarz żydowski w Krakowie. Przewodnik*, cz. 1, Kraków 2006; tenże, *200 lat Nowego Cmentarza Żydowskiego...* Należy również zwrócić uwagę na katalog: *Powiększenie. Nowy Cmentarz Żydowski w Krakowie / Blowup. The New Jewish Cemetery in Kraków*, fot. wykonał, całość ułożył i cytatami opatrzył Andrzej Nowakowski; wstęp Michał Głowiński. *Spacer po cmentarzu śladami najznakomitszych osób tam spoczywających*, ze wstępami oraz w oprac. Eugeniusza Dudy, Anny Jodłowiec-Dziedzic, Leszka Hońdo; słowo końcowe Tadeusz Jakubowicz, Kraków 2006.

¹³¹ Leszek Hońdo, *Dom przedpogrzebowy przy Żydowskim Nowym Cmentarzu w Krakowie*, Kraków 2011.

¹³² Barbara Zbroja, *Hala przedpogrzebowa cmentarza żydowskiego przy ul. Jerozolimskiej w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” (2003), t. 59, s. 171–186.

¹³³ Anna Jakimyszyn, *Mykwa. Dzieje żydowskiej łaźni rytualnej przy ul. Szerokiej w Krakowie*, Kraków–Budapeszt 2012; też, *Łaźnia ludowa gminy izraelskiej przy ul. Paulińskiej w Krakowie (dzieje zakładu do 1939 roku)*, [w:] *Mykwa. Rytuał i historia*, red. Joanna Lisek, Wrocław 2014, s. 47–60.

¹³⁴ Aleksander B. Skotnicki, *Szpital Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie 1866–1941*, Kraków 2013.

¹³⁵ Monika A. Murzyn, *Kazimierz. Środkowoeuropejskie doświadczenie rewitalizacji*, Kraków 2006.

Niezwykle istotne wydają się także dalsze wnikliwe badania materiałów źródłowych proveniencji żydowskiej oraz edycje niepublikowanych dotąd materiałów źródłowych w językach żydowskich (ważne jest także ich porównanie z dokumentami nieżydowskimi)¹³⁶. Pomocne w tym względzie będą zestawienia dostępnych materiałów przechowywanych w poszczególnych archiwach¹³⁷. Pozwolą one szerszemu gronu odbiorców sięgnąć po te źródła. Z uwagi na rozproszenie materiału źródłowego dotyczącego gminy krakowskiej realizacja tego ostatniego postulatów powinna być połączona ze stworzeniem bazy digitalizującej ten materiał.

Należy również upowszechniać wiedzę na temat istniejących już baz internetowych, co po części jest już realizowane za pośrednictwem czterech projektów. Pierwszy – Centralna Biblioteka Judaistyczna (<http://cbj.jhi.pl/>) – prezentuje zbiory Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w postaci cyfrowej. Dwa kolejne projekty – „**Judaica – internetowy katalog źródeł historii i kultury polskich Żydów**”, czyli dwujęzyczna baza danych umożliwiająca łatwe i funkcjonalne wyszukiwanie informacji dotyczących historii i kultury Żydów w zasobach małopolskich archiwów i bibliotek, oraz „Żydowski samorząd ziemski w Koronie”, prezentujące materiały źródłowe dotyczące nowożytnej samorządności żydowskiej z zasobów archiwów polskich, ukraińskich, litewskich i białoruskich – prowadzone są pod kierownictwem Adama Kaźmierczyka i dostępne na stronach <http://www.judaiki.judaistyka.uj.edu.pl/projekt> oraz <http://www.ziemstwa.judaistyka.uj.edu.pl/projekt>¹³⁸. Ostatni projekt dotyczący badań nad samorządami w Galicji i udziału w nich Żydów wkrótce zostanie upubliczniony w postaci bazy online jako podsumowanie prac Hanny Kozińskiej-Witt.

Niewątpliwie ogromnie pomocne byłoby stworzenie jednolitej bazy, łączącej różne zagadnienia krakowskie, materiały źródłowe i judaica. Działania takie pozwoliłyby na pracę nad nimi szerszemu gronu badaczy. Ponadto służyłyby jednoczeniu w realizacji wspólnych projektów badawczych osób i instytucji zajmujących się tematyką krakowską lub przechowywaniem materiałów z tego zakresu. Należy mieć nadzieję, iż jedną z takich instytucji stanie się,

¹³⁶ Dla przykładu Marcin Starzyński przygotował krytyczne wydanie umowy handlowej z 1485 r. na podstawie trzech wersji tego dokumentu: łacińskiej, niemieckiej i hebrajskiej. The oldest Hebrew document in POLAND (1485) and its translations, „Scripta Judaica Cracoviensia” (2017).

¹³⁷ Magdalena Marosz, Jadwiga Szyposz, Franciszek Zacny, *Materiały dotyczące dziejów Żydów przechowywane w Archiwum Państwowym w Krakowie*, [w:] *Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce*, red. Bolesław Woszczyński, Violetta Urbaniak, Warszawa 2001, s. 197–208.

¹³⁸ *Katalog Judaików*, <http://www.judaiki.judaistyka.uj.edu.pl/projekt> (dostęp: 31 grudnia 2017); *Żydowski samorząd ziemski w Koronie (XVII–XVIII wiek)*, <http://www.ziemstwa.judaistyka.uj.edu.pl/projekt> (dostęp: 20 listopada 2017).

powołany przy Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2009 r., Ośrodek Studiów nad Historią i Kulturą Żydów Krakowskich¹³⁹.

Należy również oczekiwać, że dotychczas zdobyta wiedza z zakresu historii, kultury i dziedzictwa krakowskich Żydów będzie udostępniana szerokiemu gronu odbiorców z kraju i zagranicy przez np. przygotowanie aplikacji oprowadzającej po najważniejszych miejscach na mapie żydowskiego Krakowa, swoistego studium socjologiczno-topograficznego, prezentującego zarówno historię nieruchomości, jak i biogramy jej mieszkańców oraz ciekawostki związane z historią samej gminy.

Niezwykle istotne wydaje się też podejmowanie inicjatyw jednoczących osoby zajmujące się tematyką krakowskiego żydostwa. Dotychczas jedną z płaszczyzn wymiany wzajemnych doświadczeń oraz wytyczania nowych kierunków badawczych były cyklicznie odbywające się konferencje poświęcone tematyce Krakowa i jego żydowskich mieszkańców, organizowane przez Annę Jakimyszyn i Leszka Hońdo pod auspicjami Instytutu Judaistyki UJ od 2013 r.¹⁴⁰ Udział zagranicznych uczonych w tej oraz innych konferencjach, a także w sympozjach nauowych pozwala na propagowanie badań z tej dziedziny poza granicami naszego kraju. Zainteresowaniu tematyką Krakowa i jego mieszkańców sprzyja także publikacja wyników badań w postaci monografii, prac zbiorowych czy artykułów w czasopismach tematycznych w językach obcych¹⁴¹.

Nieodzowne wydaje się także publikowanie niewydanych dotąd przedwojennych prac poświęconych tematyce żydowskiej, gdyż ich autorzy odwoływali się do źródeł w dużej mierze niedostępnych współczesnym badaczom. Równie ważne jest prowadzenie badań interdyscyplinarnych, np. poprzez łączenie warsztatu historyka z umiejętnościami filologa czy też archeologa. W tym ostatnim zakresie wciąż jeszcze istnieje dużo białych plam – konieczne jest chociażby wyjaśnienie, czy placyk przed cmentarzem Remu był wykorzystywany jako nekropolia żydowska.

Należy mieć na uwadze dalsze badania nad obecnością Żydów w Krakowie w XVI–XVIII stuleciu. Konieczne jest także podjęcie dalszych analiz dziejów gminy podgórskiej, zapoczątkowanych przez Barbarę Zbroję¹⁴². Kolejnymi wątkami wymagającymi intensywnych badań są analiza wytworów krakow-

¹³⁹ *Kraków. Powstał Ośrodek Studiów nad Historią i Kulturą Żydów Krakowskich*, [w:] *Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Polsce*, <http://jewish.org.pl/wiadomosci/krakpo-wstas-oprodek-studiad-historip-i-kulturp-mydrakowskich-2808/> (dostęp: 20 listopada 2017).

¹⁴⁰ Pierwsza konferencja z tej serii – „Żydzi krakowscy 1795–1918. Historia, kultura, dziedzictwo i źródła” – odbyła się w 2013 r.

¹⁴¹ Np. w tomie: „Polin. Studies in Polish Jewry” (2011), vol. 23: „Jews in Kraków”, ed. Michał Galas, Antony Polonsky. Propagowaniu tematyki krakowskiej służy także rocznik „Studia Judaica Cracoviensia”.

¹⁴² Barbara Zbroja, *Żydowska Gmina Wyznaniowa w Podgórzu w latach 1891–1936*, „Rocznik Krakowski” (2004), t. 60, s. 45–59.

skiego rzemiosła oraz rozważania nad prasą i książką żydowską drukowanymi w Krakowie. Niezwykle ciekawymi, a wciąż mało znanymi zagadnieniami są dobroczynność i opieka społeczna oraz działalność poszczególnych towarzystw, bractw i stowarzyszeń. Ustalenie liczby instytucji i organizacji pomocowych pozwoliłoby także zdefiniować grono odbiorców, a tym samym poszerzyć wiedzę o zróżnicowaniu materialnym społeczności krakowskiej.

Dalsze badania nad kwestiami dotyczącymi krakowskich Żydów, nie tylko w kierunkach wzmiankowanych w tekście, są istotne z uwagi na chęć poszerzenia wiedzy na temat historii lokalnej. Mają również duże znaczenie z innych powodów. Pozwalają bowiem na uzupełnienie obrazu społeczności żydowskiej w kontekście geograficznym (przez poznanie dziejów Żydów z terenów Rzeczypospolitej szlacheckiej, Galicji, a także dalszej historii w niepodległej Polsce), społecznym, kulturalnym, gospodarczym i oświatowym.

Abstract

The article presents the current state of research into the history of the Cracow Jews. It describes the results of the studies to date on their history, culture, and heritage. It also discusses the literature of the subject, divided into several thematic groups (history, society and culture, religion, economy, education, architecture and urban environment), from the late 19th century up to the present times. The most significant Polish-language works are presented, including the monographs, collective works, and the journal articles. Moreover, the author identifies the thematic gaps thereby pointing to the need of addressing further subjects and intensifying the research.